

2. ПЕДАГОГІЧНИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД

Наталія Василівна Яськова,

аспірант Інституту інформаційних технологій
і засобів навчання НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37.025.062.004

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ КОРЕКЦІЙНО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті автором представлено теоретичний і практичний аспекти проблеми агресивного поведінки молодших школярів. Розглянуто поняття «агресія» і «агресивне поведіння». Проаналізовані причини виникнення агресивного поведінки учнів молодших класів. Визначено основні напрями корекційно-профілактичної роботи з метою запобігання агресивного поведінки молодших школярів.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивне поведіння, молодші школярі, сім'я.

The article author presents the theoretical and practical aspect of the problem of aggressive behavior of younger students. Reviewed the concepts of "aggression" and "aggressive behavior". The author specified the causes of aggressive behavior of primary school students. Are defined the main directions of corrective and preventive work to prevent the aggressive behavior of younger students.

Key words: aggression, aggressiveness, aggressive behavior, younger students, family.

Перебудова нашого суспільства, що пов'язана з переходом до ринкових відносин, призвела не лише до економічних та політичних трансформацій, а й до зміни моральних норм поведінки учнів. Соціально-економічна криза, політична нестабільність, ситуації громадянських сутичок та конфліктів, а також відображення цих подій у засобах масової інформації, девальвація сімейних цінностей, послаблення виховного впливу з боку батьків сприяють підвищенню рівня дитячої агресивності.

Різні аспекти прояву агресії та агресивної поведінки у дітей та підлітків відображено у дослідженнях Д. Дмитрова [7], І. Ленденева [8], Н. Платонова [10] та ін. Питанням попередження агресивної поведінки присвячено попередні публікації автора [9]. Однак зараз недостатньо публікацій, що пов'язані з використанням інформаційно-комунікаційних технологій під час проведення корекційно-профілактичної діяльності з попередження агресивної поведінки молодших учнів. Тому ця проблема є актуальною і своєчасною.

Метою статті є визначення причин виникнення агресивної поведінки учнів молодших класів та надання рекомендації щодо проведення корекційно-профілактичної діяльності з попередження агресивної поведінки. Для проведення дослідження було використано комплекс методів: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення для вивчення зарубіжної та вітчизняної наукової літератури щодо змісту ключових понять, а також порівняння, вивчення та узагальнення педагогічного та психологічного досвіду з проблеми дослідження.

Агресивна поведінка особистості є однією з актуальних проблем сучасного суспільства, яку досліджували у психології, соціології та педагогіці. У науковій літературі представлено значну кількість дефініцій, що описують різні аспекти зазначеної категорії. Поняття «агресія», «агресивна поведінка» часто вживаються як синонімічні. Так, в українському педагогічному словнику С. Гончаренка наведено таке визначення цього терміну: «агресія – це будь-яка

форма поведінки, націлена на образу або спричинення шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібної поведінки до себе» [6]. У тлумачному словнику психіатричних термінів поняття «агресія» визначено як один з механізмів психологічного захисту (у межах неофрейдизму) [3], а у словнику-довіднику зі соціальної діяльності – як прояв деструктивних тенденцій в сфері суб'єкт-суб'єктних відносин [11]. Отже, у довідково-енциклопедичній літературі існує широкий діапазон визначень поняття «агресія» – від форми поведінки до емоційної реакції.

Дослідники Р. Чалдіні та Д. Кенрік стверджують, що агресивна поведінка – це поведінка, за якої мають місце «згубні» для жертви наслідки [12]. Так, В. Аверін наголошував, що агресивна поведінка – це цілеспрямована та навмисна, свідомо поведінка кожної людини [1]. Отже, зазначимо, що агресія – це прояв агресивності, внаслідок якого виникає агресивна поведінка.

У своїй публікації Д. Дмитрова, аналізуючи різні наукові джерела, виділяє такі форми агресивних реакцій:

- фізична агресія (напад) – використання фізичної сили проти іншої особи;

- непряма агресія – дії, що манівцями спрямовані на іншу особу (плітки, злобні жарти), а також ні на кого не спрямовані вибухи люті (крик, тупання ногами, биття кулаками по столу, ляскання дверима тощо);

- вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск, сварка), так і через зміст словесних відповідей (погрози, прокляття, лайка);

- схильність до роздратування – готовність до прояву агресії за найменшого збудження запальності, різкості та грубості;

- негативізм – опозиційна манера поведінки, спрямована проти авторитету або керівництва. Може наростати від пасивного опору до активної боротьби проти сталих законів та звичаїв [7].

У праці [7] зазначено, що від форм агресивних реакцій людини необхідно відрізнити ворожі реакції, серед яких: образа (заздрість і ненависть до оточуючих, зумовлені почуттям гіркоти, гніву на весь світ за дійсні або уявні страждання) та підозрілість (недовіра та обережність по відношенню до людей, засновані на переконанні, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду).

Наголосимо, що виникнення агресивної поведінки спричинює низку причин. На основі запропонованих у посібнику Р. Бероном та Д. Річадсоном [5] причин виникнення агресивної поведінки, пропонуємо власний перелік причин:

- 1) взаємини у сім'ї;
- 2) вплив засобів масової комунікації;
- 3) надмірне захоплення комп'ютерними іграми;
- 4) взаємини з соціумом.

Підкреслимо, що сім'я – це те первинне середовище, що задовольняє потреби дитини, виховує, а також сприяє її розвитку. Процес соціалізації дитини

починається зі сімейного виховання, тому наголосимо, що на прояву/виникнення агресивної поведінки дитини впливають різні родинні чинники: конфліктність або неадекватний стиль родинного виховання, надмірний контроль (гіперопіка), неконтрольовані заняття власних дітей (гіпоопіка), погіршення взаємин з братами та сестрами тощо. Встановлено, що члени сім'ї можуть демонструвати агресивну поведінку або підкріплювати небажані дії дитини (наприклад, виражати гордість перемогою в бійці). Необхідно зазначити, що родові травми, порушення пренатального розвитку, спадкові порушення (наявність зайвої Х-хромосоми у хлопчиків) також підвищують схильність до агресії [9].

Досить часто дитина проявляючи агресивну поведінку прагне привернути до себе увагу: починає кричати, тупотіти ногами, проявляти вербальну та фізичну агресію. Така поведінка спочатку формується вдома, а потім починає проявлятися і у соціальному середовищі. З дорослішанням дитини, стереотип поведінки стає якістю особистості, з'являються егоцентризм, істероїдні та збуджувані риси.

Однією з причин такої поведінки є вплив засобів масової комунікації. Так, за певними підрахунками, у пересічній сім'ї телевизор працює до 7 годин на добу [10]. Переваги телебачення очевидні – наочно-образне, емоційне сприйняття інформації здійснює більш сильний вплив на свідомість та поведінку дитини.

Досліджуючи проблему «агресивного телебачення», учені зробили висновок, що головними персонажами у кінофільмах частіше виступають злочинці, в'язні, наймані вбивці, поліцейські, а саме типажі, які передбачають агресивний стиль поведінки [10]. Наголосимо, що спостереження та копіювання агресивних дій інших, у т. ч. й так званих «негативних/агресивних» телевізійних та мультиплікаційних персонажів сприяє виникненню агресивності. Таким чином, агресивна поведінка на телеекрані слугує зразком для «моделювання» реальної поведінки, що приваблює дитину.

Відомо, що сучасний ринок комп'ютерної продукції сповнений програмами, які вимагають від користувача актуалізації агресивної поведінки (ігри типу «Wolfenstein», «Doom», «Unreal», «Mortal Combat»). Агресія у віртуальному світі виступає головною сюжетною лінією багатьох сучасних комп'ютерних ігор, а використання тактики «вигорілої землі» часто рекомендується авторами ігрових програм [4]. Доведеним фактом вважається підвищення агресивності серед молодших учнів, які грають в ігри з елементами насильства [13]. Так, Л. Берковіц вказує на те, що наявність речей, пов'язаних з агресією (наприклад, зброя), може провокувати агресивну поведінку. Як зазначав з цього приводу дослідник, «палець тисне на курок, але й курок може тиснути на палець...» [2].

Часто однією з причин формування агресивності у дитини є конфліктність у навчальному закладі та непорозуміння між однолітками. Потрібно зазначити,

що у шкільному середовищі дитину можуть ображати, тоді вона буде почуватися не комфортно. Як захисна реакція, у дитини виникає агресія до оточуючих. У такій ситуації вчитель є взірцем для дитини, яка потребує захисту та розуміння. Якщо з боку вчителя дитина отримує те, чого прагне, то це буде стимулювати її до самоствердження через нормативну поведінку, щоб дорослі підтвердили її гідність. Тому можна назвати декілька причин агресивної поведінки. *По-перше*, це виражені емоційні порушення, що є наслідком різних проблем пренатального або натального періоду. *По-друге*, це взаємини у сім'ї та вплив сімейного виховання. *По-третє*, перегляд телебачення та надмірне захоплення комп'ютерними іграми, а також взаємини між однолітками та мікроклімат у колективі.

У наш час, розв'язання проблеми агресивної поведінки учнів у різних країнах покладено як на державні органи, так і громадські організації. Сьогодні в Європі діє понад 192 корекційні програми для агресорів, а саме для осіб, які вчиняють насильство. Фінансування корекційних програм для агресорів за кордоном здійснюється за кошти з державного бюджету (33 %), з муніципальних фондів (28 %), з регіональних фондів (42 %), а також за рахунок приватного фінансування (18 %). У Великій Британії та Швеції корекційні програми часто діють в контексті апробації чи інших систем правосуддя. З 2004 р. в Іспанії існує закон, за яким кожен агресор, який вчинив насильство в сім'ї та потрапив до місць позбавлення волі, має пройти корекційну програму [10].

У корекційних програмах використовують групову та індивідуальну форму діяльності. Тривалість програм може варіюватись. Так, 40 % програм, що реалізують групову діяльність триває від 14 до 26 тижнів, 23 % – менше 14 тижнів, 19 % – до 52 тижнів. Більшість програм групової діяльності передбачає участь 2 керівників групи, іноді групу супроводжують гендерно змішані команди – чоловік та жінка.

У нашій державі затвердені Типова програма корекційної діяльності з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації. Метою цієї програми є корекція агресивної поведінки осіб, які вчинили насильство в сім'ї. Вона передбачає безпосередню діяльність з кривдниками: ознайомлення учасників з основними нормативними документами України, що регламентують сімейні та соціально побутові взаємини в родині; навчання учасників визначати власні проблеми та способи їх розв'язання; формування навичок безконфліктного спілкування; сприяння зниженню емоційної напруги та особистісної тривожності; формування навичок саморегуляції та самоконтролю; сприяти підвищенню самооцінки та відповідальності за власні вчинки і життя; навчити основам аутогенного тренування та релаксації; розвинути здібностей щодо розуміння емоційного стану іншої людини та вміння адекватно проявляти власний; сприяння формуванню позитивних ціннісних орієнтацій та моральних уявлень [8].

Діяльність з учнями ЗНЗ, які виявляють ознаки агресивної поведінки та чинять насильство щодо однолітків (що є поза межами адміністративної або кримінальної відповідальності), покладена на Управління освіти та науки та шкільних психологів. Психологи і соціальні педагоги ЗНЗ працюють відповідно до власного бачення впровадження подібних програм. У деяких ЗНЗ України діють авторські програми, затверджені управліннями освіти та науки. Учителі молодших класів здійснюють корекційно-профілактичну діяльність з учнями під час позакласних занять, батьківських зборів, а також на заняттях груп продовженого дня. Така діяльність повинна здійснюватися спільно з психологом та соціальним педагогом.

Таким чином, за результатами об'єктивного аналізу міжнародного та українського досвіду впровадження корекційних програм, ми зробили висновок, що розробка комплексної Програми корекційно-профілактичної діяльності з попередження агресивної поведінки молодших учнів є актуальною. Важливим є використання інформаційно-комунікаційних, мультимедійних технологій та різних web-технологій, а також використання електронних соціальних мереж (наприклад, ведення блогу, чат-листування у Twitter, груп в електронних соціальних мережах) тощо. Оскільки, як зазначалось вище, учні молодших класів свідомо та несвідомо наслідують поведінку героїв мультфільмів, кіно, онлайн-ігор тощо, а також проводять багато вільного часу в Інтернеті.

Ця Програма повинна містити: тренінгові заняття та семінари для вчителів та батьків з метою підвищення їхньої обізнаності з цього питання, перегляд та аналіз мультфільмів та фільмів, що провокують агресивну поведінку, тренінгові вправи для учнів з елементами ігор та їхніх обговорень. Основними компонентами комплексної Програми має бути діагностична, просвітницька та корекційно-профілактична діяльність з учнями різного віку та їхнім найближчим оточенням (батьками, братами/сестрами, опікунами, вчителями тощо). Налагодження комунікативних зв'язків з найближчим оточенням учнів молодших класів підвищить результативність соціально-педагогічної діяльності в цілому. Таким чином, необхідним є розроблення та опис системи тренінгових занять для попередження агресивної поведінки молодших учнів.

Використані літературні джерела

1. *Аверин В. Л.* Психология детей и подростков [Текст]: учеб. пособ. / В. Л. Аверин. – СПб.: [б. и.], 1998. – 379 с.
2. *Берковиц Л.* Агрессия: причины, последствия и контроль [Текст] / Леонард Берковиц. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 512 с.
3. *Блейхер В. М.* Толковый словарь психиатрических терминов [Текст] / В. М. Блейхер, И. В. Крук; под ред. С. Н. Бокова. – Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 1995. – 640 с.

4. Болескина Е. Потребители игровой компьютерной культуры [Текст] / Е. Болескина // Социологические исследования. – 2000. – № 9. – С. 80–87.

5. Бэрон Р. Агрессия [Текст]: учеб. пособ. / Р. Бэрон, Д. Ричардсон; пер. с англ. С. Меленевская, Д. Викторова, С. Шпак. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.

6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник [Текст] / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

7. Дмитрова Д. А. Агрессивность в подростковом возрасте и ее причины / Д. А. Дмитрова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.studzona.com>.

8. Ленденева И. Л. Детская агрессия и методы ее психолого-педагогической коррекции [Текст]: автореф. ... канд. психол. наук спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / И. Л. Ленденева. – Иркутск, 2002. – 19 с.

9. Олексюк Н. В. Актуальність використання мультимедійних засобів у попередженні агресивної поведінки молодших школярів / Н. В. Олексюк // Ін-

формаційні технології і засоби навчання. – 2014. – № 5 (43). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt>.

10. Платонова Н. М. Агрессия у детей и подростков [Текст]: учеб. пособ. / Н. М. Платонова. – СПб.: Речь, 2006. – 336 с.

11. Полуэхтова И. А. Американские фильмы на российском экране [Текст] / И. А. Полуэхтова // Социологические исследования. – 1994. – № 10. – С. 113–119.

12. Словарь-справочник по социальной работе [Текст] / под ред. Е. И. Холостовой. – М.: Юрист, 1997. – 424 с.

13. Чалдини Р. Социальная психология. Пойми других, чтобы понять себя! [Текст] / Р. Чалдини, Д. Кенрик, С. Нейберг; пер. с англ. Н. Миронов. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 256 с.

14. Шапкин С. А. Компьютерная игра: новая область психологических исследований [Текст] / С. А. Шапкин // Психологический журнал. – 1999. – № 1. – Т. 20. – С. 86–102.

